

DE URENTABEL ALS REM OP DE VERNIEUWING IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS *

D. V.D. BRINK

Om half negen gaat het tijdsein. In de lerarenkamer kijkt men op de lesrooster in welk klaslokaal men verwacht wordt. Men verspreidt zich in diverse richtingen. Precies 50 minuten later klinkt het tijdsein opnieuw. Er wordt gewisseld. Ofwel de klas stapt naar een volgende leraar, ofwel de leraar stapt naar een volgende klas. Dat gaat zo door tot het tijdsein voor het laatst heeft geklonken. Tijdens de les-uren wordt klassikaal lesgegeven in docerende of heuristische vorm. Soms is er proefwerk of overhoren van opgegeven stof.

Schakelt men bepaalde vakken als expressievakken uit en ziet men af van buitengewone activiteiten als film, sportdagen of schoolconcerten dan vindt men in de bovengeschetste gang van zaken een nog vrij algemeen beeld van ons voortgezet onderwijs.

Het in vakken gesplitst onderwijs is voortgekomen uit de behoefte aan een logisch-systematische verdeling van de leerstof. Ook op de basisschool handhaaft men nog grotendeels dit principe, maar de vakken zijn daar in handen van één onderwijzer en het systeem kan daarom soepeler gehanteerd of zelfs geheel doorbroken worden. Om dezelfde reden ondervinden de vernieuwingen op de basisschool relatief minder weerstand. De eis dat een onderwijzer zich op de minuut af aan de voorgeschreven lesrooster moet houden krijgt allengs een betekenis die minder doet denken aan de traditionele verdeling in vakken.

DE VAKLERAAR

Bij het voortgezet onderwijs stuit men op grotere moeilijkheden. Hier wordt niet alleen de leerstof in aparte vakken verdeeld, maar ieder vak krijgt ook nog zijn eigen leraar. Dit brengt mee dat de *rechtspositie van de leraar* gebaseerd is op het aantal gegeven les-uren. Een van de weinige zaken waarop een inspecteur lager onderwijs vroeger exact kon toezien was het tijdschema van de lesrooster. De onderwijzer moest op de aangegeven tijd met een bepaalde les bezig zijn. Voor de *vakleraar* betekende dit dat hij op de voorgeschreven tijd in een bepaalde klas moest zijn. Hij moest zijn uren „maken”. Als de onderwijzer afweek

* „niet het opstellen van nieuwe urentabellen is het eerste vraagstuk der schoolhervorming, maar het afschaffen van de uniforme urentabel”. K. Posthumus, *Wending*, 7de jg. 10, 1956, pag. 693.

van de lesrooster, faalde hij in een detail. Maar als de leraar er van afweek, faalde hij over de hele linie. Er stond dus meer op het spel. Was het samenstellen van een lesrooster voor de lagere school een ingewikkelde, maar betrekkelijk onschuldige legpuzzel, het samenstellen van een lerarenrooster had het karakter van een schaakspel met levende beelden. Men moest op de eerste plaats zorgen dat de afzonderlijke leraren jaarlijks voldoende les-uren kregen zodat ze verzekerd waren van een redelijke salariëring. Zo ontstonden de ingewikkelde regelingen met volledige en onvolledige, bevoegde en onbevoegde, enkelvoudige en gecombineerde betrekkingen, minimum en maximum aantal uren etc.

Met het in werking treden van de mammoetwet zijn, vooral door de ruimere keuze-mogelijkheden, deze problemen vermeerderd. Het is een consequentie die de pedagogisch-didactische opzet van de mammoetwet dreigt te doorkruisen. De discussies spitsen zich meer en meer toe op kwesties in verband met de urentabel. En niet ten onrechte, want de bestaanszekerheid der leraren is in het geding.

De volgende kritische beschouwing zal uitmonden in de vraag of de te verwachten ontwikkeling in het voortgezet onderwijs niet een nieuwe vorm van salariëring vraagt. Telkens als het woord vernieuwing valt ziet men zich geplaatst voor de vraag in hoeverre het vaksysteem kan worden doorbroken. Voor het voortgezet onderwijs volgt hieruit direct de vraag in hoeverre men breken kan met het per les-uur uitgekeerde salaris.

GEVOLGEN DIE NU OORZAAK ZIJN GEWORDEN

1. Als de leraar 30 les-uren per week krijgt toegewezen, moet hij deze ook geven. Dit lijkt een simpele gevolgtrekking, maar zoals men vaak ziet, gaat het gevolg op de duur een oorzakelijke werking vertonen: *omdat* een leraar een bepaald aantal lesuren moet geven, wordt hem het stempel van *lesgever* opgedrukt. De urenregeling suggereert dat hij op een bepaalde tijd in een bepaalde ruimte individueel aanwezig is, een patroon dat benauwend veel overeen komt met dat van een rationeel grootbedrijf. De prikklok ontbreekt gelukkig nog. Het samenzijn van meerdere leraren die b.v. bezig zijn een groepsproject te begeleiden is wettelijk al niet meer te vertalen. Het moet er min of meer clandestien tussen geschoven worden.
2. Als een leraar 30 les-uren moet maken, moet hij ze ook het hele jaar door maken, van begin tot eind. Dit geeft aan het schoolleven het starre, traditionele beeld dat zowel bij leraren als scho-

lieren steeds groter weerstanden wekt. Ook op de universiteiten speelt dit probleem, zoals men uit sommige emotionele discussies kan afleiden. De rationalisering van het schoolleven ging deels ten koste van het gemeenschapsleven. Dit kent hoogte- en dieptepunten, groepsactiviteiten en individuele prestaties, intellectueel en emotioneel gekleurde perioden. De eerste maand van het nieuwe schooljaar biedt een totaal ander beeld dan de laatste. En dan wordt de urentabel, in plaats van een houvast in het schoolleven, niet zelden een sta-in-de-weg.

3. Er is nog een gevolg dat in de loop der jaren als een oorzaak is gaan werken. Als de wetgever de leraar verplicht, 30 uur les te geven dan betekent dit omgekeerd dat de leraar na die 30 uur aan zijn plicht heeft voldaan. Hij pakt dus zijn tas en gaat naar huis.

Ook dit is in strijd met een gezond gemeenschapsleven. Er zijn talloze activiteiten buiten het strikte lesgeven om zonder welke van een gezond schoolleven geen sprake kan zijn: planning, teambesprekingen, uitwerken van projecten, voorbereiding van excursies, studiedagen, vieringen, proefnemingen, zorg voor bibliotheek, leermiddelen. Voor dit alles biedt de salariering per les-uur geen, en die per taak-uur nauwelijks ruimte. Het komt voor de verantwoording van een of enkele mensen. Voegt men daarbij het ontstellend tekort aan hulppersoneel — een m.a.v.o.-school kan zich niet eens de weelde van een conciërge veroorloven! — dan heeft men enig idee van het moeizame karakter der vernieuwingen. De leer van de urentabel is sterker dan het schoolleven.

4. Als een lesrooster van 30 uur een redelijk salaris waarborgt, dan moet iedere leraar dit aantal ook halen. Om twee redenen kan dit moeilijkheden opleveren.

- a. Voor iedere nieuw uur moet een bestaand uur vallen en dat gaat ten koste van een der collega's.

- b. Een nieuwe leraar is met enkele uren niet gebaat. Ook hij vraagt een redelijke salariering, dat is een volledige lesrooster. Dit leidt tot allerlei noodoplossingen als het lesgeven op meerdere scholen, of het lesgeven zonder de vereiste bevoegdheid.

5. Men moet in de naaste toekomst rekening houden met de ontwikkeling van steeds efficiënter leertechnieken. Geprogrammeerde instructie en talenpraktikum lijken de voorboden van een niet te stuiten ontwikkeling. Het begrip onderwijsresearch krijgt een verouwerde klank. Een hoewel de traditionele onderwijsmethoden — doceren b.v. — hun waarde behouden, ze zullen toch voor een deel

verdrongen worden door de modernere onderwijsvormen. Dit vraagt bezinning en heroriëntering van de leraar, die zijn opdracht als *lesgever* gedeeltelijk teloor ziet gaan. Er zal in de toekomst waarschijnlijk meer en meer een beroep worden gedaan op de leraar als *begeleider*, om het gevaar van vertechnisering door geperfectioneerde methoden te compenseren.

TOEKOMSTBEELD

De bovenstaande overwegingen leiden tot de gedachte aan een gewijzigd beeld van het voortgezet onderwijs. Zien we eerst naar de vernieuwing van het basisonderwijs. Van Gelder pleit voor een school met losser klasverband die mogelijk wordt door het scheppen van pluriforme leersituaties. Het klassikale systeem met vaksgewijs gegeven lessen wordt niet afgeschaft, maar krijgt een bescheidener plaats in het geheel.¹

Peter Petersen kiest in zijn Jena-plan een soortgelijke richting. Ook hij creëert pluriforme leersituaties: samen leren, -werken, -spelen, en vieren. Zijn weekrooster bevat daarnaast vastgestelde uren voor de traditionele cursusvorm. De kinderen stellen zich op in de „Block” formatie waarbij ze — als vanouds! — met het gezicht naar de onderwijzer gekeerd zijn. De ervaring immers leert dat dit de ideale groepering is voor een klassikale les.²

Transponeren we dit beeld voor het voortgezet onderwijs dan krijgen men de indruk dat hier soortgelijke hervormingen aan de orde zijn. Weliswaar zal de specialisatie der leraren en daarmee de vakkensplitsing blijven domineren, maar de pluriformiteit kan hier op twee manieren bevorderd worden.

1. De leraren afzonderlijk scheppen pluriforme leersituaties binnen hun vak: naast de traditionele doceerlessen ook instructieprogramma's, discussies, groepsopdrachten etc. Deze vernieuwing roept weinig organisatorische moeilijkheden op en zal door veel leraren individueel reeds worden toegepast. Vanwege de betrekkelijk eenvoudige omschakeling echter dreigt nu het gevaar dat het vernieuwingsproces tot deze veranderingen beperkt zal blijven. De eertijds los naast elkaar werkende vakleraren worden nu los naast elkaar werkende vernieuwers. Daarmee blijft de *werkelijke* bouwvalligheid van het bestaande systeem onverminderd voortbestaan.
2. Daarom moet de lesrooster situaties mogelijk maken waarin de leraren optreden in *teamverband*. Dergelijke projecten vragen voor-

bereidende teambesprekingen, het bijeenzijn van meerdere leraren in een lokaal e.d.

Voor deze activiteiten biedt de bestaande urentabel geen ruimte. Hier wreekt zich de boven beschreven omkering van oorzaak en gevolg. In de Nederlandse onderwijstraditie hebben zich aanvankelijk een aantal examenprogramma's ontwikkeld. Daarop werd de verdeling der uren gebaseerd. Maar toen die eenmaal vastlag, werden daarop de examenprogramma's — zelfs het toelatingsexamen van de lagere school! — afgestemd en was er met de beste wil van de wereld geen beweging in te krijgen.³

ER IS NOG VEEL TE DOEN

Wat grof gesteld zou men de vernieuwing in het voortgezet onderwijs kunnen denken als een ontwikkeling van *schoolbedrijf* tot *schoolgemeenschap*.

Uit de traditie zal bewaard moeten blijven de gespecialiseerde en bevoegde leraar. Laat men dit principe varen dan wordt het onderwijs een willige prooi van de dilettanten. De urentabel blijft dus maar neemt slechts een gedeelte — zeggen we de helft — van het volledige werkrooster in beslag. Wettelijk kan dit geregeld worden door een minimum aantal uren per vak voor te schrijven. De rest van de schooltijd is gevuld met activiteiten waarin leraren en leerlingen op andere dan traditionele wijze betrokken zijn. Het oeverloze gepuzzel met de lesuren zou daarmee tot het verleden behoren. Het moet eenvoudig regel zijn dat leraren worden aangesteld in een *volledige betrekking*, d.w.z. ze maken alle een gelijk aantal uren, maar dat hoeven niet altijd les-uren te zijn. Daardoor komt echter een nieuwe, maar waarschijnlijk vruchtbaarder puzzel te voorschijn: het opstellen van een modern leerplan met gedetailleerde taakverdeling van alle betrokkenen.

Met de *curriculum-study*, een vertrouwd begrip in de Angelsaksische landen, bevinden wij ons in een embryonaal stadium, en wat er verschijnt betreft vooralsnog de basisschool.⁴ Het voortgezet onderwijs ziet zich genoopt hoofdzakelijk genoegen te nemen met de traditie. Ter illustratie zij verwezen naar het *Voorstel Leerplan Rijkskweekscholen 1969*.⁵ Als vanouds richt het voorstel zich naar de vage, bestaande exameneisen. Het is een vage, vaksgewijze opsomming van de te behandelen leerstof. Tevergeefs ziet men uit naar aanwijzingen omtrent lossere klasverband, pluriformiteit of teamwork. Op welke grond ver-

wacht men dat de pas-geslaagde straks de modernere onderwijsvormen zal beheersen?

DE GROOTSTE REM

Als rem op de nodige vernieuwingen heb ik gewezen op het stugge bestaan van de urentabel. Maar er is een groter hinderpaal: onze vrijheid van onderwijs.

Dank zij die vrijheid hebben zich in het voortgezet onderwijs enkele progressieve richtingen kunnen ontwikkelen: Montessori-, Dalton-, IVO-systeem, de nieuwe opzet van sociale academies. Een dergelijk radicalisme is toe te juichen. Hervorming vraagt mensen die bereid zijn zich in te zetten en risico's te nemen, maar deze mensen zijn schaars. Gaat het om hervormingen van massale omvang dan leidt diezelfde vrijheid tot machteloosheid. Men kan ze niet doorvoeren met een beroep op de meer of minder welwillende medewerking van alle betrokkenen. Een half jaar werken onder de mammoetwet heeft nu al drie brugklastypen voortgebracht.⁶ Dergelijke verschijnselen brengen op pijnlijke wijze aan het licht dat onze hooggeschatte vrijheid van onderwijs allengs gaat devalueren tot vrijblijvendheid. Een bijzonder schrale bodemgesteldheid om een groeiproces op gang te brengen.

¹ L. van Gelder, *Vernieuwing van het basisonderwijs*, Groningen 1961.

² P. Petersen, *Führungslehre des Unterrichts*, Braunschweig 1955.

³ Verg. de scherpzinnige analyse van de anonieme — bij insiders bekende — auteurs van het onderwijshoofdstuk in Dl. IV van de KAB- (nu NKV) uitgave *Welvaart, Welzijn en Geluk*.

⁴ B. V. W. A. Smits, in samenwerking met KPC, *Leer- en Werkplan voor de Basisschool*.

⁵ Publicatie van het Departement van O. en W., KBO-OBK 384.585, 19 december 1968.

⁶ L. van Gelder, *Bespiegelingen over de stand van zaken in 1968*, Opv. en Ond. december 1968.